

۲۰۴۴۹۲۹

عقلانیت در ارتکاب جرم

نویسنده:

دکتر مهدی صبوری پور

عضو هیات علمی دانشکده حقوق، دانشگاه شهید بهشتی

سرشناسه : صبوری پور، مهدی، ۱۳۶۰ -
 عنوان و نام پدیدآور: عقلانیت در ارتکاب جرم / مهدی صبوری پور
 مشخصات نشر : تهران: نشر میزان، ۱۳۹۸
 مشخصات ظاهری : ۲۷۲ ص.
 فروست : نشر میزان : علوم اجتماعی ۱۲۶۴.
 شابک : 978-622-212-073-3
 وضعیت فهرست نویسی : فیفا
 یادداشت: کتابنامه: ص. ۲۵۶ - ۲۶۲.
 موضوع : بزهکاری، تحلیل - Crime analysis
 موضوع : جرم و جنایت - Crime
 موضوع : مجازات - Punishment
 رده بندی کتاب : HV ۹۳۶:
 رده بندی یوب : ۳۶۳/ ۲۵۶:
 شماره کتابشناسی ملی : ۵۷۵۲۱۳۱

هرگونه تکثیر (اعم از چاپ، کپی، اسکن، فایله کردن، الکترونیکی و...) از این اثر بدون اخذ مجوز
 از ناشر خلاف قانون است و پیگرد قانونی دارد.
 لطفاً در صورت مشاهده، موارد را به شماره تلفن های ذیل اطلاع دهید.

۱۲۶۴
 نشر میزان
 عقلانیت در ارتکاب جرم
 دکتر مهدی صبوری پور
 چاپ اول: پاییز ۱۳۹۸
 قیمت: ۳۰۰۰۰ تومان
 شمار: ۵۰۰ نسخه
 شابک: ۳-۰۷۳-۲۱۲-۶۲۲-۹۷۸

دفتر مرکزی: خ شهید بهشتی، بعداز چهارراه سهروردی، خ کاووسی فر، کوچه نکبسا، پلاک ۳۲، تلفن ۸۸۵۴۹۱۳۱
 فروشگاه مرکزی: خ انقلاب، روبروی درب اصلی دانشگاه تهران، ابتدای خ فخررازی، پلاک ۸۳، تلفن ۶۶۴۶۷۷۰
 واحد پخش و فروش: خیابان سمیه، بین مفتح و فرصت، پلاک ۱۰۴، تلفن ۸۸۳۴۹۵۲۹-۳۱
 وبسایت: www.mizan-law.ir mizannasher@yahoo.com وبسایت:

فهرست مطالب

مقدمه.....	۱۱
بخش اول مبانی، مفهومی، سبب و علل رویکرد عقلانیت بزهکاری.....	۱۵
فصل اول - مبانی رویکرد عقلانیت بزهکاری.....	۱۷
مبحث اول - مفهوم‌شناسی و گونه‌شناسی عقلانیت.....	۱۸
گفتار اول - مفهوم‌شناسی عقلانیت.....	۱۸
الف - معنای لغوی.....	۱۸
ب - اوصاف.....	۲۰
۱. تنوع در ساحت.....	۲۰
۲. ماهیت و وظیفه‌شناختی.....	۲۳
۳. واقع‌گرایانه بودن.....	۲۴
۴. نسبی بودن.....	۲۵
گفتار دوم - گونه‌شناسی عقلانیت.....	۲۸
الف - عقلانیت توصیفی.....	۲۹
ب - عقلانیت هنجاری.....	۳۰
۱. عقلانیت نظری.....	۳۱
۲. عقلانیت عملی.....	۳۱

- ج - عقلانیت هدف - وسیله‌ای ۳۱
- د - عقلانیت ارزش - وسیله‌ای ۳۴
- مبحث دوم - نظریه‌گزینش عقلانی ۳۷
- گفتار اول - مفهوم‌شناسی نظریه‌گزینش عقلانی ۳۷
- الف - تعریف ۳۷
- ب - خاستگاه ۳۹
- گفتار دوم - اصول اساسی نظریه‌گزینش عقلانی ۴۱
- الف - سطح تحلیل فردی ۴۱
- ب - مفهوم بسیط ۴۴
- ج - تام‌گرا بودن ۴۴
- د - زمینه‌گرا بودن ۴۶
- ه - مبتنی بودن بر ترجیح منافع فردی ۴۸
- فصل دوم - مفهوم‌شناسی و سیر تحول رویکرد عقلانیت بزهکاری ۵۰
- مبحث اول - مفهوم‌شناسی رویکرد عقلانیت بزهکاری ۵۱
- گفتار اول - تعریف ۵۱
- گفتار دوم - تعامل رویکرد عقلانیت بزهکاری با رویکردهای مشابه ۵۴
- الف - تفاوت رویکرد عقلانیت بزهکاری با پیشگیری وضعی ۵۴
- ب - تفاوت رویکرد عقلانیت بزهکاری با رویکرد مدیریت خطر جرم ۵۸
- ج - رابطه رویکرد عقلانیت بزهکاری با نظریه‌های آسیب‌شناختی جرم ۶۰
- مبحث دوم - سیر تحول و گونه‌های رویکرد عقلانیت بزهکاری ۶۴
- گفتار اول - خاستگاه ۶۴
- الف - مکتب کلاسیک ۶۶
۱. معرفی ۶۶
۲. هدف کیفر در مکتب کلاسیک ۶۶
- ب - لذت‌گرایی عقلانی بنیاد ۶۸
- ج - تأثیر بکار یا بر تفکر عقلانی بنیاد ۷۱

گفتار دوم - عقلانیت مطلق در ارتکاب بزه.....	۷۷
الف - مفهوم شناسی.....	۷۷
ب - تبیین نوع گرایش افراد به ریسک.....	۸۱
۱. بی تفاوت به ریسک.....	۸۲
۲. ریسک طلب.....	۸۳
۳. ریسک گریز.....	۸۴
ج - شدت و قطعیت مطلوب مجازات ها.....	۸۵
د - نقد نظریه عقلانیت مطلق.....	۹۳
۱. مبتنی بودن بر فروض نادرست.....	۹۳
۱-۱. حال محوری.....	۹۴
۲-۱. عدم برخورداری از اطلاعات کافی.....	۹۶
۳-۱. توجه به امور غیر مرتبط.....	۹۷
۲. عدم توانایی در تبیین جرایم بیانی.....	۹۹
گفتار سوم - عقلانیت سبب د ارتکاب بزه.....	۱۰۰
الف - مفهوم شناسی.....	۱۰۲
ب - تبیین نوع گرایش افراد به ریسک.....	۱۰۸
۱. گرایش افتراقی به ریسک.....	۱۰۸
۲. اهمیت نقطه مرجع در تصمیم گیر برای ارتکاب جرم.....	۱۱۱
۱-۲. تحقیق تجربی.....	۱۱۱
۲-۲. مصادیقی از تأثیر نقطه مرجع در ارتکاب جرم.....	۱۱۳
۲-۲-۱. فرار از پرداخت مالیات.....	۱۱۳
۲-۲-۲. تبیین رابطه‌ی بین درآمد افراد و نوع جرایم آنها.....	۱۱۴
۲-۲-۳. تکرار جرم.....	۱۱۵
۲-۲-۴. افزایش ارتکاب جرم در شرایط نامطلوب اقتصادی.....	۱۱۵
ج - شدت و قطعیت مطلوب مجازات ها.....	۱۱۶
نتیجه گیری.....	۱۲۰

بخش دوم. ارزیابی نظام مجازات‌ها در پرتو رویکرد عقلانیت بزهکاری..... ۱۲۳

فصل اول - حبس..... ۱۲۷

مبحث اول - آثار سالب توان بزهکاری و بازدارنده مجازات حبس..... ۱۲۷

گفتار اول - تفاوت بازدارندگی و سلب توان بزهکاری..... ۱۲۹

گفتار دوم - تفکیک آثار بازدارنده و سالب توان بزهکاری حبس..... ۱۳۲

الف - اهمیت تفکیک آثار بازدارنده و سالب توان بزهکاری حبس..... ۱۳۲

۱ - تعیین مدت بهینه مجازات حبس..... ۱۳۳

۲ - توجه به مؤلفه خسارت..... ۱۳۴

۳ - شیوه‌های تفکیک آثار بازدارنده و سالب توان بزهکاری حبس..... ۱۳۷

۱. قوانین افزایش‌دهنده مجازات حبس..... ۱۳۸

۲. سیر از کودکی به بزرگسالی..... ۱۳۹

۳. ۱. ۲. ۱. عقلانیت بزهکاری بر اطفال..... ۱۴۰

۲. ۱. ۲. ۱. تفکیک آثار بازدارنده و سالب توان بزهکاری حبس بر مبنای..... ۱۴۰

سیر از کودکی به بزرگسالی..... ۱۴۳

۳. کیفیت زندگی در زندان..... ۱۴۴

ج - مقایسه اثر بازدارنده و سالب توان بزهکاری حبس..... ۱۴۷

مبحث دوم - اثر نسبی شدت و قطعیت حبس بر بازدارندگی آن..... ۱۵۰

گفتار اول - در مرحله تصمیم‌گیری برای ارتکاب جرم..... ۱۵۱

گفتار دوم - در جریان اجرای مجازات حبس..... ۱۵۶

گفتار سوم - پس از پایان اجرای مجازات حبس..... ۱۵۹

فصل دوم - اعدام..... ۱۶۸

مبحث اول - بررسی اثر بازدارنده مجازات اعدام..... ۱۷۱

گفتار اول - شناسایی گزینه مناسب برای تحقیق..... ۱۷۲

گفتار دوم - بررسی آماری اثر بازدارنده اعدام..... ۱۷۷

الف - روش‌های تحقیق..... ۱۷۷

۱. تحقیقات بررسی اثر فوری.....	۱۷۷
۲. بررسی های تطبیقی.....	۱۷۸
۳. مطالعات رشته‌ی زمانی.....	۱۷۸
ب - تحلیل یافته‌های برخی از تحقیقات.....	۱۷۹
۱. روند کلی.....	۱۷۹
۲. مقایسه قبل و بعد از دوران تعلیق ملی.....	۱۸۰
۳. بررسی اثر اعدام به تفکیک ایالت‌ها.....	۱۸۶
بحث دوم - ایرادهای وارد بر مجازات اعدام.....	۱۹۲
گفتار اول - احتمال اعدام افراد بی‌گناه.....	۱۹۳
گفتار دوم - ندک بودن قطعیت اعدام.....	۱۹۵
گفتار سوم - ری بودن هزینه‌ها.....	۱۹۷
فصل سوم - مجازات‌های مالی.....	۲۰۲
مبحث اول - مدل مجازات‌های مالی سنگین با قطعیت اندک.....	۲۰۳
گفتار اول - معرفی.....	۲۰۴
گفتار دوم - نقد مجازات‌های مالی.....	۲۰۹
الف - غیراخلاقی بودن.....	۲۱۰
ب - غیرمنصفانه بودن.....	۲۱۳
ج - محدودیت کاربرد.....	۲۱۳
د - ضعف در بازدارندگی.....	۲۱۵
ه - فراهم آوردن امکان سوءاستفاده.....	۲۱۸
و - عدم توجه به کارکرد آموزشی قوانین کیفری.....	۲۲۰
مبحث دوم - مدل مجازات‌های مالی محدود.....	۲۲۱
گفتار اول - تعیین جزای نقدی بر اساس خسارت ناشی از جرم.....	۲۲۱
الف - معرفی.....	۲۲۱
ب - نقد.....	۲۲۳
گفتار دوم - تعیین جزای نقدی بر اساس بازدارندگی کامل.....	۲۲۶

- نتیجه‌گیری و پیشنهادها..... ۲۳۸
- فهرست منابع و مآخذ..... ۲۵۱
- الف - منابع فارسی..... ۲۵۱
۱. کتاب‌ها..... ۲۵۱
۲. مقاله‌ها..... ۲۵۴
۳. پایان‌نامه‌ها و رساله‌ها..... ۲۵۵
- ب - منابع انگلیسی..... ۲۵۶

مقدمه

علم جرم‌شناسی، علیرغم آنکه در مقایسه با بسیاری از علوم دیگر، دانشی نسبتاً نوپا است اما آکنده از نظریه‌هایی است که برای تبیین علت ارتکاب جرم ارائه شده‌اند و هر کدام از ظن خود، علت ۱۰ برای جرم پرشمرده‌اند. تنوع این نظریه‌ها بسیار زیاد است و از تأکید بر شکل - مجسمه‌ها توارث و از نحوه تربیت خانوادگی تا سرخوردگی اجتماعی را در بر می‌گیرد. اما پس این گوناگونی، رشته استواری را می‌توان دید که تمامی این نظریه‌ها و دیدگاه‌های مختلف را به یکدیگر پیوند می‌دهد و آن، نگرش افتراقی به بزهکار است. رویکرد غالب در این نظریه‌ها آن است که «بزهکار» فردی متفاوت از دیگران است و یا حداقل آنچه «بزهکاری» رفتاری متفاوت از سایر رفتارهای انسان است. هر کدام از این نظریه‌ها، وجهی را این تفاوت را دستمایه تحلیل خود قرار داده و به عنوان عامل اصلی جرم معرفی کرده‌اند. تفاوت در ساختار کروموزم‌ها، خصیصه غالب معاشرت‌ها، نوع زیست‌بومی که فرد در آن زندگی می‌کند، میزان درآمد، وابستگی‌های اجتماعی فرد، محیط خانوادگی، سطح آموزش و بسیاری امور دیگر، تفاوت‌هایی هستند که ارائه‌کنندگان نظریه‌های مختلف علت‌شناسی جرم، به بزهکار و سایر افراد قائل شده و آنها را به عنوان علتی برای ارتکاب جرم معرفی کرده‌اند. به این ترتیب و از دید این نظریه‌ها، هنگامی که انسان رفتارهای غیرمجرمانه انجام می‌دهد، کار می‌کند، ازدواج می‌کند، با دوستان خود معاشرت می‌کند و یا تحصیل می‌کند، در حالت «نرمال» قرار دارد. اما هنگامی که رفتاری واجد وصف مجرمانه از وی سر می‌زند، از این حالت نرمال خارج شده است و لازم است که از تحلیلی متفاوت از آنچه که برای تبیین رفتارهای غیرمجرمانه به کار گرفته می‌شود، برای توضیح علت این رفتار مجرمانه وی استفاده شود.

کتاب‌های جرم‌شناسی نظری، گران از بار این نظریه‌ها است؛ به طوری که خواننده

گمان می‌کند که تنها رویکردی که از سپیده‌دم علم جرم‌شناسی وجود داشته و به نظر می‌رسد که تا ازل نیز باقی خواهد ماند، همین نگرش افتراقی است. اما واقعیت چیز دیگری است. در نقطه مقابل این رویکرد افتراقی، گرایشی وجود دارد که معتقد است که نه بزهکار فردی متفاوت از دیگران است و نه بزهکاری، تابع سازوکاری متفاوت از رفتارهای غیرمجرمانه است: انسان‌ها مرتکب جرم می‌شوند، به همان دلیل که تحصیلات خود را ادامه می‌دهند، کار می‌کنند، ازدواج می‌کنند و یا شغل خود را تغییر می‌دهند. از این منظر، رفتار مجرمانه، همانند رفتارهای غیرمجرمانه، مبتنی بر عقلانیت و حسابگری انسان و میل او به بهبود وضعیت زندگی خود است. عقل انسان گاهی به وی بر آن ارتکاب جرم می‌دهد، همان طور که گاه دیگر فرمان به رفتاری غیرمجرمانه می‌دهد. به این ترتیب، مطابق این دیدگاه، انتخاب جرم متفاوت از سایر انتخاب‌های انسان نیست و مبتنی بر همان انگیزه‌ها و دلایلی است که سایر رفتارهای انسان را توجیه می‌کنند.

این رویکرد که نگرشی عقلانی به بزهکاری دارد، به هیچ‌وجه رویکرد جدیدی نیست. اگر آغاز جرم‌شناسی علمی را مقارن با تحقیقات سزار لومبروزی ایتالیایی بدانیم، رویکرد عقلانی به بزهکاری، حتی پیش از جرم‌شناسی علمی قدمت دارد؛ زیرا آغاز آن به دیدگاه‌های جرمی بتنام در قرن هجدهم بازمی‌گردد. دلایل غفلت از این رویکرد و عدم انعکاس شایسته آن در نظریه‌های جرم‌شناختی در جای خود توضیح داده خواهد شد، اما در اینجا همین قدر مدنظر است که رویکرد عقلانی به بزهکاری، از چنان پشتوانه، قوت و مایه‌ای برخوردار است که شایسته به آن به‌یشتی در مطالعات و تحقیقات جرم‌شناختی است.

توصیف بزهکاری به عنوان رفتاری عقلانی، آثار مهمی در شکل‌دهی به سیاست جنایی کشور دارد. نظام عدالت کیفری، بخش عمده‌ای از منابع جامعه را به خود اختصاص می‌دهد و تخصیص بهینه منابع در این نظام، منوط به ابتنای عملکردها بر واقعیت‌های علمی است. عقلانی بودن رفتار مجرمانه، تأثیر قابل‌توجهی در تعیین شیوه بهینه تخصیص منابع دارد. این کتاب در پی آن است که با بررسی این رویکرد، از یک سو قابل قبول بودن آنچه که ادعا می‌کند را مورد بررسی قرار دهد و از سوی دیگر، آثاری که می‌تواند در زمینه تعیین واکنش بهینه نسبت به پدیده مجرمانه داشته باشد را

مشخص کند.

نگارش این اثر، حاصل خوشه‌چینی از خرمن دانش استادان بزرگواری است که در دانشکده‌های حقوق دانشگاه‌های تهران و شهید بهشتی افتخار شاگردی آنها را داشته و دارم. برای ایشان، سلامتی و عزت مستدام آرزو مندم.

بی‌تردید، انتشار این اثر بدون حمایت مدیر محترم نشر میزان، جناب آقای دکتر شیری، امکان‌پذیر نبود. از ایشان، که حق استادی نیز بر گردن نگارنده دارند، بسیار سپاسگزارم و امیدوارم که همچون گذشته، در توسعه ادبیات حقوقی این سرزمین، به‌ویژه در حوزه علوم حنایی، موفق و پیروز باشند.

مهدی صبوری‌پور

تیر ماه ۱۳۹۸